

DESETA HERCEGOVAČKA BRIGADA

OSLOBOĐENJE ŽEPČA

Početak januara 1943. posle niza manjih uspešnih akcija oko Jajca i Travnika, Deseta hercegovačka brigada otpočela je marš iz rejonu Turbe — Travnik ka dolini reke Bosne. Ko zna po koji već put krstarimo bespućem planine Vlašić. Znamo već svaku stopu na ovom terenu. Oslobodili smo i Turbe u dva maha. Jedared sa Petom crnogorskom, a drugi put sa Prvom dalmatinskom brigadom. Ovog puta Vlašić ne izgleda takokršan i divlji. Duboki sneg zaravnao je mnoge uvale, kora je tvrda. A po visokoj planini mnogo je lakše kretanje za vreme oštre zime, nego u kasnu jesen, a naročito u proleće, kad posrću, propadaju i padaju ne samo ljudi, već i toliko spretni bosanski konjići. Ovog puta je lakše i zbog toga što je stoka odmorna, a ljudi siti i u sukno obučeni.

Nabujali Ugar brigada je premostila srušivši jednu oveću bukvu, koja se zakačila čak na drugu stranu. Preko nje je prešlo sve ljudstvo. Konji su gazili i plivali.

Desetog januara štab Treće divizije već javlja depešom Vrhovnom štabu: »... Šegrt¹ ruši prugu Travnik — Vakuf, uništio prugu i tri mosta. Neprijatelj je napravio ispad iz Travnika i Šegrt ga je juče vratio ... Jutros polazimo sa dve brigade naša i Peta. Marš je dug. Sneg pada ...«²

Osloboditi Žepče, porušiti most i železničku prugu, prekinuti saobraćaj u dolini Bosne, toj toliko važnoj i osetljivoj saobraćajnoj arteriji okupatora — to je bio zadatak brigade. Iako malo znamo ko je u Žepču i s kim ćemo se sudariti, ipak, idemo rado na takav zadatak. Već su nam dosadile sitne akcije-

¹ Zbornik IV/9, dok. 44, str. 109.

² Vlado Šegrt, komandant Desete brigade.

One nam češće izvuku više municije nego što se zapleni. Brigada je još mlada i nedovoljno iskusna. Vreme je za polaganje ispita, a to su gradovi i ovakvi zadaci. Oslobođenje gradova proleter i Krajišnici nekako smatraju svojim specijalitetom. I to im priznajemo. Ali tešimo se da mi nismo imali prilike. Evo, sad nam se pružila.

Levo od nas ka Novom Seheru i Zavidovićima kreće se Peta crnogorska brigada. S njom uvek rado sadejstvujemo, jer se dobro poznajemo — ona svojski izvršava zadatke. Te dve brigade su se, sticajem okolnosti, skoro uvek skupa borile i kalile, od Zelengore pa do srca Bosne. Njihovi štabovi često su formirali i privremeni zajednički štab, kada je to situacija nalažala.

Stigavši pred Zepče 17. januara 1943. saznali smo da je garnizon slab i da odavno strahuje od napada partizana. U 21.30 prasak bombi nadjačao je puščanu i mitraljesku vatru. Juriš na varoš izvršen je silovito i sa svih strana. Otpor je savladan za tren oka. Rešile su ga same bombaške grupe. Silni su ti naši bombaši. Privuču se čutke i hajdučki neprijatelju, skoro pod nos, baciti bombe, a odmah zatim skok i hvatanje za guše, to je više nego juriš, vatra i udar. Saznanje o takvoj odlučnosti protivnika leđi krv braniocu i nagriza mu moral. A, u tamnoj noći, to unapred priprema poraz svakom onom ko nije isto toliko odlučan i spreman za borbu prsa u prsa.

Oslobodivši Zepče, Deseta brigada je izvršila zadatak. Za nama su još ostale samo duge i duboko utabane prtine preko Papratnice i Željeznog polja ka Hajdučkoj kosi i planini Vlašić, koje, kao siva traka na vidnoj mesečini, označavaju da je brigada u Zepču i već čvrsto stupa na bosansku prugu.

Brigada je još tri dana držala grad i odbijala više pokušaja neprijatelja da ga povрати. Ova akcija imala je poseban značaj u daljem putu brigade.

Nekoliko dana kasnije Radio-slobodna Jugoslavija javila je o uspešnoj akciji Desete brigade. Komandant Treće divizije poslao je 19. januara radiogram Vrhovnom štabu:

»Neprijateljska ofanziva od pravca Doboja. Hercegovska zauzela Zepče, zarobila 150 domobrana i ustaša. Zaplenjeno: 150 pušaka, više teškog i lakog oružja, 100.000 metaka, oklopni voz i 60 vagona ... Ističem hrabrost Hercegovske, naročito Mostarskog bataljona¹.«

A odmah zatim, novim radiogramom od istog dana javlja:

¹ Zbornik IV/9, dok. 87, str. 203.

»Treći dan neprijatelj nije uspostavio saobraćaj Doboju — Zenica. Tokom jučerašnjeg dana jedinice Hercegovačke brigade odbile četiri puta napade okupatora i četnika da povrate Zepče... Hercegovačka brigada nanosi velike žrtve okupatoru i četnicima... Hercegovačka brigada zaplenila je teški bacač i 100 mina, 4 teška mitraljeza i 3 laka...¹

Četnici su pokušavali spasti Zepče napadom s leđa. Međutim, pobjegli su suviše brzo, ne sačekavši naš protivnapad. Naša dva brigadna topa »Krnjo« i »Zelenko« povremeno tuku njihove mitraljeze kojima nas pokušavaju uznemiriti s one strane reke Bosne. Mesec pomaže da se pored topova, na snegu pročitaju oveća slova, pisana prstom nekog borca pred okršaj za Zepče: »Biće svadbe«. Uz to je odmah malo niže dometnuto »i municije i cigara«. Kakav moral i skromnost onih, pred juriš! Za njih je danas svadba zagrljaj sa okršajem, obračun sa neprijateljem.

Grad je napokon oživio. Narod je saznao za upad partizana i počeo da otvara najpre prozore, a zatim i vrata. Iznose se pokloni za narodne borce.

Partizani rade uobičajeni posao: hvataju i sprovode grupe ustaša i domobrana — narod ih sam otkriva; miniraju i ruše prugu. Na sve strane niču revolucionarne parole, izlepljeni šareni leci i razni crteži po zidovima. Intendanti popunjavaju komore bez gužve, jer je plena dosta. Komandir Hasan Zahirović Laća nešto veća sa vodom, izgleda da ispituju kome je najpotrebnije dati nova odela i cokule.

Atmosferu na momente uzburka prasak i žestok okršaj na ivici grada. Komore se komešaju i već trče, sklanjaju se. To je bio srušen most na Bosni. Ali nije samo to, borba na ivici grada sve je žešća. Trešti bomba za bombom i čudno odzvanja. Pancirni voz uleteo je u Zepče, među partizane, dvoboj je počeo. Pruga od Sarajeva još nije bila prekinuta. Kakav propust!

Oštra borba nije dugo trajala. Posada iz voza se predala uskoro, ali, tek onda pošto im je sprečen povratak i kada su odvažni Igmanci² i Mostarci³ skočili na voz i počeli hvatati golim rukama zagrejane mitraljeske cevi. Kad je oprema skinuta, voz je pod punom parom pušten niz otvorenu prugu ka Zenici da on jedini, javi o sudbini svoje posade.

¹ Isto, dok. 86, str. 202.

² U Desetoj brigadi bila je jedna četa partizana iz okoline Sarajeva pa smo ih zvali Igmanci.

³ Odnosi se na Treći (Mostarski) bataljon.

TAKVI SU BILI NASI KOMANDIRI

Čisteći dolinu Bosne od manjih neprijateljskih posada i rušeći prugu, istureni delovi Desete hercegovačke brigade su, posle oslobođenja izbili čak pred Nemilu. Međutim, jedan teški armirano-betonski bunker još se držao kod Brezovog Polja. Branile su ga grupe Nemaca i ustaša. Doteran je i top Zelenko kao specijalista za ove svrhe. Ali uzalud, njegova granata je nemoćna, odbija se, mada tuče sa 200 metara. Po jakoj mesečini mrki bunker se lepo vidi na snegu. Ne uspevaju ni pokušaji bilečkih¹ ni gatačkih² skojevaca-bombaša. Puškarnice su tako uske, da se bombe odbijaju i tuku same bombaše. Napad na bunker je, najzad obustavljen, i prešlo se na njegovu blokadu. Ali, pored njega leži nekoliko ranjenih bombaša. Valja ih izvući. Nespretna pokušaj jednog borca novajlije samo je povećao broj ranjenih.

Komandir baterije Dušan Daščić nezadovoljan ishodom borbe baca sa sebe mašinku, bombe i kožni kaput, i, kao vihor, zaleti se na bunker. Strelovit vučiji skok i goropadni izgled ovog brkatog komandira kao da za trenutak zbuni one u bunkeru. Za tren oka bio je nazad sa ranjenikom na leđima. To ponovi još jednom. Više nije imao prilike, jer su ga preduhitrili njegovi borci. Ranjenici su bili svi izvučeni. Takvi su bili naši komandiri.³

¹ Borci iz bilečkog kraja.

² Borci iz gatačkog kraja.

³ Stari kočijaš sa Trebevića vežbao je ove skokove i mnogo puta i pre rata, u borbi sa žandarmerijskim patrolama i zasedama. Tada nije ni slutio da će mu ova vestina itekako uskoro trebati. Stupio je u partizane među prvima, još početkom ustanka. Bio je naočit, oštra pogleda i mrkih naušnica. Uvek u čizmama sa niklovanim mamuzama, 'U kratkom kožnom kaputu izukrštanom brojnim žutim kaiševima od zadobijenih trofejnih dvogleda, municije, redenika, čaturice i pištolja, uvek sa tri do četiri bombe i mašinkom na grudima, nakrivljene dugačke šubare od smeđeg jareta na glavi, sa njegovim upadnim crnim, gustim i nakostrešenim brkovima — Daščić je imponovao borcima i narodu. Strog i uvek pravičan, junak bez premca i svugde prvi Dušan je okružio sebe ljubavlju i poštovanjem. Za neprijatelje on je bio pojam straha i panike, pojam juriša, borbe na nož i hvatanja za guše. Još u jesen 1941. godine, kada je bila oslobođena čitava teritorija od Sarajeva do Kalinovika, neustrašivi Daščić bio je sa svojom četom apsolutni gospodar Krupačkog klanca, na putu Sarajevo — Trnovo. U to su se uverile mnoge ustaške kolone koje u Krupačkom klanu i dolini reke Željeznice platiše krvavi danak izdaje pred Dušanovom četom. Takvu je cenu kao jedino moguće odredio za sve nepozvane goste, koji nastoje silom proći njegovim klancom. Jednom prilikom, on je na svom omiljenom puteljku, sam, sa bombom u ruci, uleteo u odeljenje ustaške milicije u Kotorcu i sve ih zarobio ...

I tako, uvek primer, sve do poslednjeg dana, 17. februara 1943. A tada je, stojeći na vatrenom položaju u već oslobođenom Prozoru, sa dogledom u ruci poslednji put upravljao precizne pogotke »Krnje« i »Zelenka« na poslednje italijanske bunkere. Ispod njega zjapilo je razrušeno sklonište puno leševa italijanskih vojnika, hrane, razbacane municije i razne opreme...

OSLOBOĐENJE PROZORA

Izvršavajući ofanzivne zadatke, kao deo Glavne operativne grupe Vrhovne komande, Treća divizija se već od polovine januara 1943. godine počinje rokirati ka gornjem toku Rame i Vrbasa. Marš Desete brigade sa revira planine Vlašić počeo je krajem januara. Ostavivši najzad divizijsku bolnicu u rejonu Ravno — Ščit, posle dugog i napornog marša po visokom snegu i jakoj zimi, brigada se konačno spustila u dolinu Vrbasa, oko sela Voljevca i Boljkovač. Cilj je bio da se uz kraći odmor izvrše pripreme za oslobođenje Prozora. Manje čarke i okršaji usput, što je redovno pratilo svako veće manevrisanje, nisu bile od nekog značaja. Brigada je na vreme izvršila marševski cilj i sačuvala i predala divizijsku bolnicu. Usput smo izgubili proslavljenog heroja sa Trebevića, Aleksu Bojovića Brku. Trčeći uz jednu kosu, okinula mu je mašinka. Bio je pogođen u vrat. Sve lekarske intervencije bile su uzaludne.

Napad na Prozor počeo je 15. februara u 21 čas, prvo artiljerijskom pripremom haubičkog divizionara od sedam haubica, plasiranih na vatrene položaje oko drumu Prozor — Ščit (severno od Gradine). Njime je Vrhovni štab ojačao Treću diviziju za akciju na Prozor. Naša artiljerija koncentrisala je vatru najpre na italijansku artiljeriju na Musali, a potom na centar grada. Pod zaštitom noći i artiljerijske pripreme Treća divizija je krenula sa polaznih položaja u napad na Prozor.

Dok je prva dalmatinska brigada napadala sa zapada, Peta crnogorska sa severa — duž drumu, Deseta brigada je dobila zonu napada sa istočne strane, s tim da uputi dva bataljona u dolinu Rame, i, u visini sela Klek, zatvori pravac Rama — Prozor.

Treći, 5. i 2. bataljon, sa baterijom topova, napadali su Prozor, dok su 1. i 4. bataljon, pod komandom zamenika komandanta brigade Vlada Tomanovića, zatvarali pravac dolinom

Rame. Međutim, i pored nastojanja i borbe gotovo čitavu noć, svi napori su ostali bez konačnih rezultata. Napad na Prozor nije uspeo. Pred zoru divizija je povučena na polazne položaje.

Efikasnost odbrane Prozora iznenadila je naše brigade. Divizija Murđe se žilavo branila. Naša prethodna izviđanja nisu bila potpuna. Grad je bio jače utvrđen nego što se pretpostavljalo. Opkoljen gustom i dubokom mrežom međusobno višespratnom vatrenom sistemom, on je omogućavao i manjim snagama žilavu i snažnu odbranu. Gotovo svi bunkereri bili su snabdeveni dubokim i ugodnim skloništima za 15 — 20 ljudi, opremljeni ponegde čak i krevetima, grejanjem, vodom, hranom i municijom za duži period. Osim toga, naša artiljerijska priprema bila se svela, te noći, gotovo isključivo na moralni efekt. Otkrivši juriš, a bez dovoljno materijalnog efekta, ona je gotovo više štetila.

Ipak glavni uzrok ovog prvog neuspeha bio je u nedovoljno pripremljenom i nedovoljno odlučno vođenom jurišu, pre svega Desete i Pete brigade. To se ne bi moglo reći i za Prvu dalmatinsku brigadu. Dok su Deseta i Peta brigada uspeli likvidirati samo po jedan bunker hrabri Dalmatinci su uništili osam bunkera. Bombama, sekirama, ašovima i kundacima, oni su kidali žice, upadali u bunkere i za guše se hvatali sa braniocima.

Teško je bilo povući se na polazni položaj. Zar Treća divizija da ne savlada diviziju »Murđe«? I to, u ovoj situaciji? Šta će nam reći borci ostalih divizija? A šta ranjenici u Šćitu? Oni nisu žalili sebe na ovakvim zadacima. Sada su njihove misli s nama. Od pada Prozora zavisi i njihova bezbednost. Oni veruju u oslobođenje Prozora. I mi smo u to ubeđeni. Ogladati se još jednom sa »Murđom« i srediti konačni račun, to su bile intimne misli i želje svakog borca Treće divizije.

Ranjenici su izvučeni, ali ostadoše poginuli drugovi, višeci na žicama. Neki su prodrli još dalje do bunkera i sada nemo leže pred njima i zovu na osvetu.

Kada je svanulo, vojnici »Murđe« posmatrali su naše poginule drugove, koji ostadoše u njihovoj blizini. Nijednog nisu dohvatili. Njih su obuzimale druge misli. Morila ih je neizvesnost sledeće noći. Ko će ponovo zadržati one koji ne prezaju od žičnih prepreka, mina, bunkera, ni vatre?

Štabovi Pete i Desete brigade odmah su se sastali da prouče neuspehe i predvide mere, za sledeći, odlučan napad.

Želeli smo propustiti ovu noć da bi solidno izveli sve potrebne pripreme.

U toku 16. februara neprijateljska odbrana Prozora dobila je pojačanje, pošto je Vlado Tomanović povukao jedan bataljon iz zasede u Rami prema selu Klek. Italijanski komandant VI armijskog korpusa general Amico, toga dana piše glavnoj komandi za Sloveniju i Dalmaciju:

»Eskadron lakih bornih kola, poslat iz Jablanice, stupio je noćas u vezu sa garnizonom u Prozoru... U toku dana upućena je iz Konjica u Prozor jedna četa pešadije. Motorizovani pešadijski bataljon koji je upućen iz Mostara u Prozor, angažovan je protiv partizanskih snaga koje su primećene kod Drežnice¹ (s obe strane Neretve)...«

I naš Vrhovni štab ojačao je svoje napadne trupe. Peta brigada dobila je jednu haubicu, a štab Treće divizije dva bataljona Treće krajiške brigade, sa dva protivkolska topa, za divizijsku rezervu.

Naveče 16. februara u štabu Desete brigade, kao i obično slušaju se radio-vesti. SIB objavljuje nove pobeđe Sovjetske armije. Javlja da je oslobođen i Kijev. Oduševljenje i radost u štabu. Boriša Kovačević² i Vaso Miskin Crni³ nešto se prepiru oko govora Manuilskog. Cedo Kapor⁴ prevrće beležnicu i s vremena na vreme podržava Borišu. Napolju je teški mrak, pada gusta kiša, pomalo i susnežica. Ulazi kurir i donosi zapo-vest od divizije.

Pero Cetković³, kao i uvek naređuje kratko:

— Drug Tito je naredio: »Prozor mora noćas biti oslobođen«. Napad po istom planu. Početak u 23 časa, posle artiljerijske pripreme... .

To nas zbunjuje. Neki naši bataljoni daleko su od Prozora čak i 6 km, a već je 21 čas. Ljutimo se zbog okasnele zapovesti.

Prozor će biti oslobođen, u to i ne sumnjamo. Samo nas još zabrinjava da li će svi bataljoni stići na vreme. Da ostale brigade ne počnu napad pre nas? Nikako noćas ne smemo okasniti. U pitanju su mnogi viši ciljevi, čim drug Tito ovako neuobičajeno zahteva. Čeka nekoliko hiljada ranjenih i bolesnih.

¹ Zbornik IV/10, dok. 219, str. 437.

- Rukovodilac Politodjela brigade.

³ Zamenik političkog komesara brigade.

⁴ Politički komesar brigade.

⁵ Komandant divizije.

naših drugova — sva centralna bolnica — da kroz Prozor prođe kamionima dalje, ka Neretvi. Prozor nam treba i zbog stvaranja uslova za dalji manevar. Bez njege ne možemo voziti haubice i težu opremu. Nužna nam je i hrana, lekovi, municija, odeća, obuća i druga oprema koncentrisana u Prozoru. Prozor su Italijani pretvorili u jaku bazu za ofanzivne akcije protiv Narodnooslobodilačke vojske.

Kratku borbenu zapovest već kuca uvek spremni Stanko Bobić, svaki minut je dragocen. On i kad spava redovno pisaću mašinu drži pod glavom. Kuriri — Sićko, Golub, Nuriya, Anđelko — uvek čekaju spremni. Težak je njihov zadatak. Gotovo ne spavaju. A imaju i urođeni osećaj za snalaženje u svim prilikama. Kuda jednom prođu, vraćaju se istim putem kao po koncu. Noseći zapovesti, ovog puta odlaze u trku, neki i na konjima.

Najbliži nam je štab Mostarskog bataljona. Komandant bataljona Miloš Kovačević, komesar Enver Cernalović i Aco Babić zamjenik politkomesara, već su tu. Slušaju Šegrta: »Drug Tito je naredio da se Prozor mora još noćas osloboditi. Odmah krenite na čelu bataljona. Onom sinoćnom jarugom, gdje je bio ranjen Meha Trbonja. Gde treba — puzite, pa i potrbuške, ali ne dangubiti. Bez metka ući u Prozor i napasti ga iznutra. Prvi vaši plotuni da budu na njihovu artiljeriju, veze i štabove. Palite sva njihova uporišta. To će biti znak za opšti juriš i ostalih naših bataljona. Napada se po sinoćnjem planu. Desno od vas napada Peta brigada, a levo naš 2. bataljon. Štab brigade i baterije kretaće se sa 2. bataljonom. I mi ćemo obavezno ući u toku noći u Prozor. Ako ustreba napad se produžuje i danju, sve dok Prozor ne padne. Noćas je napad lakši jer je pomrčina...«

Bataljoni su na kraju uredno pošli na Prozor. Krenuo je štab brigade i baterija, upravo sve — sem bolnice i komore.

Posle artiljerijske pripreme, u 23 časa odmah su planula prva uporišta u Prozoru. Otpočeo je opšti juriš Treće divizije. 3. i 4. bataljon Pete brigade i Mostarci već su u gradu. Prašti na sve strane. Rafali branioca su sve duži. »Murđe« pojačava vatru. U gradu niču sve nove i nove buktinje, one se šire na sve strane. To je dobar znak. Znamo takvu nervoznu vatru — znak panike i straha demoralisanog branioca. I nismo se prevarili. Vatrene sisteme Murđe bio je ozbiljno načet. On sve više puca. Sve više naših bataljona ulazi u grad.

Čudi nas što čuti haubica Pete brigade. Međutim, Crnogorci su je još u početku napada ostavili na drumu samu, vešto se ubacivši kroz međuprostore u grad. Ona i ne vidi šta bi gađala. Niti sme, jer su partizani već u gradu. U mračnoj noći ipak su bombaši mnogo gipkiji, od neposrednog dejstva prateće artiljerije.

Šegrt i Čedo Kapor prate u stopu 2. bataljon. Od jedinica sporo stižu izveštaji. Štab je u pokretu, a to kuririma stvara teškoće. No, izveštaji nisu ni nužni. Sve se odvija u redu. Svi se odlično orijentišemo pre, po vatri oruđa i paljevinama u gradu. Zurimo kaljavom jarugom. Pre zore treba biti u Prozoru. Mokri smo svi do kože. Povremeno upadnemo u rupe pune vode, i do pojasa. Za nama se vere baterija. Čudni su ti bosanski konji. Idu oni i tamo kuda izgleda nemoguće.

Do zore Prozor je savladan. Pero Četković piše Vrhovnom štabu:

»... U energičnom i silovitom napadu jedinice prvog borbenog reda svih triju brigada uspele su da, na juriš zauzmu bunkere, unište njihovu posadu i da se probiju kroz" međuprostore i upadnu u varoš, tako da je do 1 sat 17. om. veći dio snaga pojedinih brigada bio u varoši i istu posjeo* ..

U gradu otpor pruža još samo nekoliko uporišta. Naročito ona iz Tvrde kule. Haubice Pete brigade, kao i naš »Krnjo« i »Zelenko«, već su u Prozoru — na vatrenim položajima. Sava Kovačević komandant Pete brigade lično tuče haubicom kulu, a naš »Krnjo« i »Zelenko« druge — lakše bunkere. Na vatre-
nom položaju, sa dogledom u ruci ovde je poginuo i komandir baterije Desete brigade Dušan Daščić.

O stanju u 4 časa komandant Treće divizije piše drugu Titu:

... »Posle kraćeg zadržavanja od pola do jednog časa na sečenju žice upali su u Prozor dva bataljona Pete crnogorske brigade, gde je uskoro za ovim ubačen jedan krajiški¹ bataljon. Ovi bataljoni vode sada borbe u gradu oko kuća koje je neprijatelj organizovao za odbranu.

Konjički² (Mostarski) bataljon Hercegovačke brigade takođe je upao u grad. Drugi bataljon ove brigade zauzeo je Mejtef, gde je nađeno

* Izveštaj štaba Treće divizije od 18. februara 1943. god. Vrhovnom štabu. Zbornik, IV/10, dok. 100, str. 199.

¹ Za drugi napad na Prozor Trećoj diviziji pridodata su kao pojačanje dva bataljona Treće krajiške brigade.

² Odnosi se na Treći (Mostarski) bataljon koga su ponekad zvali i »konjički«.

mного municije i opreme. Peti bataljon ove brigade ovladao je Hadžimulinim gajem. Na sektoru ove brigade neprijatelj pruža otpor još iz Kule i iz sreskog načelstva. Oni su privukli protivkolski top i po svanjanju razbiče ove neprijateljske otpore.

Na sektoru Pete brigade drže se još 4 bunkera na spoljnoj odbrani grada. Iskorišten je mrak za privlačenje haubičke baterije i brdskog i protivkolskih topova i po rasvjetu biće likvidirani.

Od (Prve) Dalmatinske brigade još nije stigao izveštaj, ali po vatri koja se mogla uočiti sa osmatračnice videli smo da je vrlo brzo prodrla u grad. Ova brigada je još juče izvršila svoj zadatak i sa dva bataljona prodrla u grad zauzevši 6 bunkera. U ovim bunkerima pobila je svu posadu kundacima i sektorima koje je pripremila za sečenje žice. Ubijeno je oko 60 neprijateljskih vojnika, zaplenjeno 4 brede — mitraljeza, 2 puškomitraljeza, veća količina municije i ostale spreme.

Artiljerija protivkolska i brdska uvučena je u streljački stroj i krči put pešadiji, a u neposrednu blizinu streljačkog stroja privučena su dva haubička topa¹...«

Za oslobodenje Prozora u Trećoj diviziji bilo je 140 mrtvih i ranjenih. Poginulo je preko 350 italijanskih vojnika i zarobljeno oko 150. Zaplenjeno je 6 topova, 4 bacača, 37 mitraljeza i puškomitraljeza, 550 sanduka puščane municije, bombi i bacačkih mina, 2 radio-stanice, 4 vagona topovske municije i mnogo druge opreme i hrane.²

Oslobodenjem Prozora bio je otvoren osnovni pravac za dalje nadiranje Operativne grupe ka Neretvi.

ZASEDA U DOLINI RAME

Dok se vodio odlučan boj za Prozor, Vlado Tomanović je sa 1. i 4. bataljonom postavljao zasedu u dolini Rame. 4. bataljon zadržao se visoko na grebenu iznad Gračanice, a ceo 1. spustio se u samu dolinu reke Rame. Komandant 1. bataljona Milinko Okiljević zatvorio je sa 1. četom ulaz u dolinu iz pravca Konjica i Mostara, dok je sa 2. i 3. četom vešto objahao drum i reku Ramu, kod Marine pećine, zatvorivši na taj način sve prolaze od Prozora. Sa ovim četama je i zamenik komandanta bataljona Milan Kukić. Borci su raspoređeni u dobre kamene zaklone. Većinom, na samoj ivici puta i reke, za prvim ovećim stenama.

Zamisao je bila jednostavna, ali puna odlučnosti: neprijatelja koji bi pokušao prodrati iz Rame ka Prozoru, ili obrnuto

¹ Zbornik IV/IO, dok. 91, str. 178—179.

² Isto, dok. 100, str. 200.

najpre upustiti u raspored bataljona, potom preseći odstupnicu i energičnim naletom uništiti. Bomba komandira 3. čete Danila Salatića biće signal za ostale. Posle prvih unakrsnih plotuna odmah izvršiti juriš. Okiljević dobro poznaje svoj bataljon i čvrsto ga drži u ruci. On je kod 3. čete, dok Kukić kod Marine pećine upravlja zasedom 2. čete.

Pritisnuta neodoljivim naletom, motomehanizovana kolona »Murde« izvlači se pred zoru iz Prozora. Dvanaest kamiona i dva motocikla, krcati vojnicima, gotovo sve što su uspeli izvući iz grada, beže dolinom Rame. Jedanaest lakih tenkova, šest napred a pet pozadi, štitili su pokret i odstupanje kolone.

Za kolonom se naturio 2. bataljon Desete brigade, goneći je u stopu. Međutim, tek što je odahnula, otkočivši se od Prozora i gonećeg 2. bataljona, kolona divizije Murde uletela je u zasedu 1. bataljona.

Ni Salatić ne može više da izdrži. Prasak njegove bombe slio se u desetine novih, u mešavinu jezivih eksplozija i gustih rafala. Prolomila se dolina Rame. Tutnji i odjekuje sve u njoj. Italijani ipak pokušavaju da se probiju. Tanku kamenu barikadu probili su olako 6 čelnih tenkova i ostavljajući svoju kolonu sudbini pobjegli u varošicu Ramu, glavom bez obzira. Jedan odličan pogodak bombe minobacača odvalio je oveću stenu na drum i time sigurno zaprečio svaki prolaz ostatku motorizacije. Od povika, pucnjave i borbene huke zaglušena je sva dolina Rame. Ipak, vatrom dominira »šarac« Miloša Bojovića koji sve natkrivljava dužinom svojih neprekidnih rafala. Skoro ceo bataljon je na drumu i oko reke Rame, hrve se i guša sa prestravljenom kolonom.

Kurjački skokovi na tenkove i kamione, neodoljivi juriš 1. bataljona, uneo je napokon mir u dolinu Rame. Neki branioци Prozora dave se u Rami. Dva kamiona sa čitavom posadom leže izvrnuti u reci. Preturile su ih već eksplozije prvih bombi. Pet zadnjih tenkova pokušali su se vratiti u Prozor, ostavljajući kao i oni prednji svoju kolonu njenoj sudbini. Međutim, njima to nije uspelo. Ubrzo su naleteli na 2. bataljon, koji se u gonjenju već približio Gračanici. Predaju se i oni. Čak je bilo malo i nesporedazuma. 2. bataljon je i sam naleteo na zasedu 1. Srećom, prošlo je bez posledica.

Za samo par minuta bila je rešena sudbina Murđine kolone. Čuju se još samo jauci ranjenika. Partizani se dovikuju i broje. Iz 1. bataljona smrtno je ranjen neustrašivi puškomi-traljezac Vukota Nenadić. Drugih gubitaka nije bilo.

Bez onih koje je odnela hladna Rama »Murde« je na drumu i oko njega ostavila oko 210 mrtvih. Zarobljeno je oko 280 Italijana, zaplenjeno: 12 kamiona, 5 tenkova, 2 motocikla i brojna oprema.

Nekoliko časova kasnije, marširajući od Prozora niz dolinu Rame, štab brigade morao je da zastane u Gračanici. Drumom se nije moglo proći od neprijateljskih kamiona, tenkova, leševa vojnika, prosutih bombi i druge opreme. Još bi se nekako i prošlo da nije bombi koje od većeg pritiska lako eksplodiraju. Motori nekih tenkova još su radili, istina bez posade. Bio je to jeziv primer razbojišta, slika sudbine okupatora u našoj zemlji.

Ovde nisu mnogo vredila opšta teoretska pravila ratovodstva niti samo naučne norme i forme. Praktična veština ratnika 1. bataljona, njihova hrabrost i odlučnost uneli su nepopravnu zbrku u odnos snaga i »Murđine« pojmove o ratovodstvu. Moralni faktor u bliskoj borbi uskog klanca, pokazao se jačim i od desetostruke brojne i tehničke premoći. Milan Kukić je dobro znao šta je rat i gde leže izvori njegove moći.

JURIS NA RAMU

Posle oslobođenja Prozora, Deseta brigada dobila je zadatak da goni neprijatelja preko Duge i Gračanice i oslobodi varošicu Ramu. Međutim pokušaj zauzimanja Rame na prepad, tek prispelim jednim bataljonom propao je prve noći. Intervenirali su tenkovska četa »Murde« iz Rame i haubička artiljerija iz Jablanice. Od haubičke granate poginuo je na Majdanu junak Rame, zamenik komandanta 1. bataljona Milan Kukić.

Glavni uzrok neuspeha te noći ipak je bio u pogrešnoj proceni situacije. Ne toliko u proceni neprijateljskih snaga i sredstava, jer je Ramu branio samo jedan tenkovski odred od šest lakih tenkova, jedna četa Prvog bataljona 259. pešadijskog puka divizije »Murde«, ojačana delovima izbeglih posada iz doline Rame i Neretve — svega 180 italijanskih vojnika i nešto domobrana. Pogreška je pre svega bila u tome što je napad bio usmeren na varošicu Ramu, a osnovna snaga odbrane ležala je u stvari na kasarni, postavljenoj još iz doba Austro-Ugarske, na obližnjoj okuci reke Rame, nedaleko od grada. Njena višespratna vatra snažno je branila svaki prilaz varoši. Naknadni pokušaj bombaša bataljona da unište posadu kasarne, takođe

nije uspeo. Radilo se o visokoj kasarni, tipa tvrđave, sa puškaricama kroz čije uske prozore bomba nije mogla ni proći. Niti su granate našeg »Krnje« i »Zelenka« mogle probiti njene čelične prozore i čvrste zidove. U tom manevrisanju i prenošenju težišta udara prošla je i noć te je napad obustavljen.

Videvši da je najlakši put u Ramu srušiti ili neutralisati kasarnu, a za nju je trebala precizna ubacna vatra minobacača, oni su odmah i privučeni. Napad je obnovljen 20. februara, danju, mada je glavčina brigada još maršovala ka Rami. Zurilo nam se da što pre ovladamo dolinom Neretve. Očekujemo efekat i iznenađenje zbog dnevnog napada, koji je za »Murde« svakako neočekivan.

Dok se bataljon privlačio Rami i kasarni, minobacački vod se već plasirao na k. 490, iznad same kasarne. Korekturna vatra je počela. Stoja Lečić odlično nišani. Poneka joj mina daleko prebaci. Računamo da su to slučajne putanje. Ali, nije — stavljena su ovlažena dopunska punjenja. To je gruba greška.

Veza Rame sa Jablanicom još radi. Dve italijanske haubice neprekidno pretresaju jaruge oko Rame, traže nas. To nam ozbiljno smeta i usporava korekturu. Često moramo i prileći, jer granate padaju između nas, a vatreni položaj je otvoren. Kod bojne komore već imamo i ranjenih.

Zurimo sa korekturom. Ženske ruke su vrlo spretne za fino doterivanje hiljaditih, na dobošu i ploči, nišanskih sprava. Sve libele već vrhune. Prelazimo na tačnu vatru bombama od po 6 kg. Zaplenjene su u Prozoru. Razaraju kao brdske haubice. Radi jačeg fugasnog dejstva montiraju se upaljači sa usporačem.

Prva velika granata pogodila je ravno u sleme kasarne, koje se zatim naglo stropoštalo. Krov puca ceo. Sledeća grupa od šest bombi, jedna za drugom padaju oko kasarne i po krovu. Već probijaju do prvog sprata. Italijani, prestravljeni, otvaraju vrata i prozore i bezglavo beže na sve strane. Bacači prenose vatru na građ Ramu. Stoja počinje da peva i puni sve brže nove mine. Čudno je oruđe taj minobacač u dobrim rukama. Nikad mu nadodavati mina. Ubitačna je precizna vatra njegovih ubacnih granata sinhronizovana sa akcijom pešadije.

Komandant brigade naređuje juriš. Kasarna je zauzeta. Pala je varošica Rama. Nastavlja se besomučno gonjenje, uz Neretvu ka Ostrošcu. Neprijatelj se ne predaje, manje puca, a više beži, glavom bez obzira. Ostavljaju tenkove, oružje i

opremu, sve. Beže samo goli životi. Neki skaču i u Neretvu, pokušavajući da se prebace na drugu stranu. Šegrt uzima pušku od kurira i sam nišani jednog. Tek što je pala primedba da i komandanti treba da štede municiju, cilj je bio pogodan.

Pucnjava odmiče. Još beže samo manje grupe italijanskih vojnika i dva tenka prugom ka Ostrošcu. Valjda ne znaju da je tamo već ušla u grad Peta crnogorska brigada. Posada je iz Ostrošca pobjegla na vreme u Konjic. Dok brigada pristiže u Ramu, deo štaba brigade žuri prugom za gonećim bataljonom. Jedva ih stižemo. Želimo što pre doći do Save Kovačevića. Rатовao je Sava dugo u Hercegovini i Desetu nekako smatra i svojom. I mi njega još više. Znao je Sava dobro našu brigadu. I iskreno se radovao svakom njenom uspehu. Mada se malo prevario kad je pisao 19. februara štabu Prve proleTERSKE brigade: »Noćas je trebalo da Hercegovačka likvidira Ramu. I ona je sigurno likvidirana«. Prebacio se ipak za jedan dan. Hitamo da savijemo iz njegove duvanske kutije i da mu potvrdimo veru, u pad Rame . . .

Oštar rafal zasu po štabu iz blizine. Odnekud iz hrabrosti, ili iz straha, gađa neki zaostali neprijateljski puškomitraljezac. Javlja se iz jednog nagriženog panja, odavno srušene oveće bukve. Od njega dobi — srećom lakše — povrede samo nekoliko drugova. Kuriri padoše u busiju za šine železničke pruge i otvoriše vatru. Pod njihovom zaštitom jedno odeljenje zaskoči kroz šumovitu jarugu i za čas se nađe iznad panja. Hoće živa da ga uhvate. To je posebni mrak iskusnih bombaša. Ovog puta imali su lošu sreću. Bili su primećeni. Prasnuše dve bombe i puškomitraljezac zauvek umuknu.

Tek što smo krenuli dalje nasipom, jedan za drugim, prošlištaše odnekud dva-tri metka. Skočismo hitro za nasip. Ubrzo primetismo dva Italijana u malom vijaduktu, punom blata i žabokrečine. Nekoliko kurirskih rafala i dve bombe okončale su čekanje i neuspele pozive na predaju. Štab je imao slobodan put. Stiže naš minobacački vod. Već su stigli da navuku novozarobljene uniforme. Izgledaju kao Italijani. Mada je trebalo da čekaju na Rami, ipak su pošli ka Ostrošcu. Vele, borba se čuje pa mogu ustrebati.

U oslobođenju varošice Rame i gonjenju, Deseta brigada ubila je 102 italijanska vojnika i 3 domobrana, zarobila 7 domobrana i nešto Italijana. Plen: 4 tenka, 1 kamion, 120 pušaka, 22 mitraljeza i puškomitraljeza i dosta municije i opreme. Brigada je imala 2 mrtva i 7 ranjenih.

Od ukupno 9 tenkova što je zaplenila Deseta brigada, 7 je bilo odmah ispravno. Od njih je brigada formirala svoju tenkovsku četvu. Docnije, posle drugog napada na Konjic, tenkovi su predati Vrhovnom štabu, koji je od njih, i još dva naknadno opravljena formirao svoju Tenkovsku četvu. Nakon definitivnog prelaska Neretve, tenkovi su uništeni ili bačeni u Neretvu kod Jablanice, a ljudstvo vraćeno u matične jedinice.

Oslobodenjem Prozora, Rame, Ostrošca i Jablanice, od strane Druge i Treće divizije, naš Vrhovni štab izvojevao je značajnu pobjedu. Poraz glavnine divizije »Murde« bio je potpun. Pobrkani su računali okupatora, četnika i ustaša da rastežu partizane još oko Prozora i zaustave našu ofanzivu ka istoku. Vrata za Hercegovinu i Crnu Goru bila su već otvorena. Ostao je još samo Konjic. Plen iz ovih akcija igrao je posebnu ulogu za nas. Hrana iz italijanskih magacina dobro nam je došla. Pre svega, za našu veliku Centralnu bolnicu, dok će nam tehnika, oružje, posebno municija koristiti i za mnoge naredne borbe. Osim toga, popravilo se stanje odeće, obuće i logorske opreme.

Sve je to general Roboti komandant armije dobro znao, kada je tražio od svog komandanta VI armijskog korpusa da se o ovom slučaju pokrene istraga. Jer, kako kaže Roboti, »gubitak oko 2.300 ljudi, 2.000 pušaka, 180 kom. automatskog oružja, 14 topova, 11 tenkova, 45 kamiona... ne može se, zbog teških materijalnih posledica i različitih reperkusija koje su imali, očigledno smatrati jednom nesrećnom epizodom koju treba baciti ad akta« . . .

BORBA ZA KONJIC

Po oslobodenju Rame, pregazivši Neretvu, Deseta brigada dobila je zadatak da delom snaga (dva bataljona) učestvuje sa Petom crnogorskom brigadom u napadu na Konjic, a glavninom da obezbedi leđa i bok Konjicu od Bjele do sela Borci, gde su se koncentrisale brojne četničke snage. Napad 22/23. februara nije uspeo.

Sledeće noći, napada samo Peta brigada, jer je sva Deseta angažovana u teškim borbama sa četnicima gde je na mahove dolazilo do borbe prsa u prsa. Četnici su bili višestruko brojniji, ali su ipak bili ukočeni.

Noću 25/26. izvršen je i treći napad na Konjic. Pored cele Pete i 2. bataljona Četvrte proleterske (crnogorske) brigade učestvuje i jedan bataljon Desete brigade, dok ostale snage Desete brigade i dalje štite leđa i bok od četnika. U napadu učestvuju i haubički divizion Vrhovnog štaba i tenkovska četa. Međutim, sve je bilo uzalud. Napad na Konjic morao je biti obustavljen.

Konjic je, s obzirom na svoj položaj i veličinu bio vrlo gusto posednut. Pored redovne posade, on je ojačan izbeglim posadama iz Ostrošca, Lisičića i Podorašca, zatim jakom ustaško-nemačkom kolonom iz Sarajeva i, najzad, sa oko 2.000 naknadno pristiglih četnika. Toliike snage koncentrisane na uskom prostoru, ojačane brojnim objektima stalne fortifikacije, žicom, minama i veoma snažnim vatrenim sredstvima, uz to podržavane trajno sa jednom od dve eskadrile »štuka«, predstavljale su veoma moćnu odbrambenu tačku. Prisustvo jačih četničkih snaga u Borcima, Bjeloj i okolini Konjica, davali su posebnu čvrstinu odbrani grada. Za takav zadatak naše snage bile su isuviše slabe, osim da se reše na nedopustive žrtve. S druge strane, opšta situacija vremenski nije dozvoljavala dovlačenje novih snaga. Veš se nazirala namera neprijateljskog udara od Bugojna i G. Vakufa ka Prozoru. A tamo je bila slabo zaštićena naša Centralna bolnica.

Dvadeset sedmog februara vrhovni komandant odlučio je da se obustavi dalji napad na Konjic, rokirajući najhitnije sve slobodne snage ka Prozoru i Gornjem Vakufu, za pripremu našeg protivudara u tom pravcu. Mostovi na Neretvi se ruše. Četvrta brigada hitno odlazi ka Prozoru, gde se još od ranije nalazila Prva dalmatinska brigada. Prema Konjicu, na desnoj obali Neretve, ostaje samo Peta crnogorska brigada, ojačana sa jednim bataljonom Desete brigade. Glavnina Desete brigade prebacuje se preko Neretve i odlazi u rejon Ostrošca. Prostor na levoj obali Neretve ispražnjen je od naših snaga.

U neravnim borbama oko Konjica Deseta brigada, mada je nanela neprijatelju vrlo osetne gubitke, i sama je bila pogodena. Poginula su 23, a ranjeno preko 37 drugova. Između ostalih, poginuli su: Karlo Batko — komesar bataljona, Miloš Kovačević — komandant Mostarskog bataljona, Pavle Vukoje — komandant 5. bataljona, zatim poznati junak sa Trebevića — komandir Igmanske čete Vlado Bjelica; u tenku, kao vođa tenka

i mitraljezac poginuo je Leo Bruk i mnogi drugi. Samo od Prozora brigada je imala 39 mrtvih i 50 ranjenih drugova*

Za ovakav ishod borbe oko Konjica, može se slobodno reći četnici su bili odlučujući faktor. Oni su spasli Konjic za okupatora. No, tako obimna njihova izdaja, otvorena i direktna saradnja širokih razmera sa okupatorom, nije se mogla više prikrivati. Četnici su na Neretvi neopozivo raskrinkani kao podle sluge okupatora.

A zbog toga, što nije oslobođen Konjic, Glavna operativna grupa bila je lišena najpodesnijeg pravca za nastupanje ka Hercegovini i Crnoj Gori i prisiljena da se kreće doznije po vrljetima Prenja, defilujući pored Konjica.

TREĆI PROTIVUDAR

Dvadeset sedmog februara, kad je Vrhovni štab obustavio dalje napade na Konjic i naredio rokiranje glavnih snaga ka Gornjem Vakufu, u Konjic je prodrla nemačka grupa »Anaker« (dva bataljona 750. puka 718. nemačke divizije, dva bataljona 7. domobranskog puka ojačani sa jednim bataljonom ustaša, jedan bataljon 725. puka 704. nemačke divizije, dve brdske baterije i nešto tenkova). Cilj joj je bio da grune niz Neretvu, deblokira Mostar i preseče sve naše pravce ka Neretvi.

Grupa »Anaker« 1. marta kreće iz Konjica u napad, najpre grupom »Rudat«, a 2. marta i ostali. Četnici ih prate, glavninom, levom obalom Neretve.

Zahvaljujući veštoj i odlučnoj aktivnoj odbrani Pete crnogorske brigade »Anaker« je stigla u Ostrožac tek 4. marta. Četnici su upali u Jablanicu, odakle ih je odmah izbacila Druga dalmatinska brigada.

Front pred grupom »Anaker« i dalje je držala Peta brigada i jedan bataljon Desete brigade, organizujući otsudnu odbranu na liniji: desna obala reke Neretvice — Hum — do Lisovine, dok je glavnina Desete brigade i dalje maršovala ka Prijeslopu.

Već 5. marta Treća divizija dobija zadatak da odbaci grupu »Anaker« u Konjic i time obezbedi levi bok Druge divizije koja forsira Neretvu kod Jablanice.

* Karlo Batko, Miloš Kovačević, Pavle Vukoje i Leo Bruk proglašeni su za narodne heroje.

Zadatak je bio složen, težak, delikatan i uz to vrlo hitan. Odnos snaga bio je jedan prema pet u korist neprijatelja. Tehnike i više. Ali, ako Treća divizija, makar i bez Prve dalmatinske brigade, ne izvrši ovu ulogu pobočnice, neprijatelj će ući u Ramu. Time bi Vrhovnoj komandi bio veoma otežan svaki dalji manevar i mogla bi biti prilično kompromitovana dotadašnja dejstva osnovnih snaga. Uostalom, grupa »Fogl« je uvek pretela sa pravca Bugojno; u Mostaru je bila spremna SS divizija »Princ Eugen«, a u Duvnu i Sujici skupljale su se takođe jače nemačke snage. Čak i prisustvo same grupe »Anaker« u Ostrošcu, zadavalo je brige našoj vrhovnoj komandi.

Zato naš protivudar Treće divizije počinje već 6. marta napadom naših snaga sa fronta na Neretvici, a potom i onih ostalih, do Višnjevica. Za to vreme Deseta brigada maršuje pored boka neprijatelja, ispod planine Bitovnje, i već noću 7/8. marta izbija na Opasenik, dolazeći time već duboko na bok i pozadinu grupe »Anaker«.

Marš brigade bio je krajnje otežan dubokim snegom i provaljenim prtinama. Diskretne vatre za grejanje propadale su za kratko vreme, po metar i više. Grejali smo se zapravo ozgo, na dimu. Izbivši u rejon Opasenika, brigada je napadnuta od crnogorskih četnika, a pojavio se i prvi bataljon 724. nemačkog puka, sa ustaškom milicijom, na Bitovnji. Došli su od Fojnice i Kreševa. Tamo hita Vlado Tomanović sa jednim bataljonom, dok se ostala tri bataljona, mada je to drsko i bezobzirno, i uz veliki rizik spuštaju na nju, radi pripreme noćnog napada na Kvak i Trešnjevicu, odnosno duboko u pozadinu neprijatelja.

Intervencija Tomanovića bila je presudna tačka odluke. Četnici i Nemci oštro su napadali. Naročito četnici, na Samar, kako bi zašli za leđa brigadi. Da im je to uspelo, brigada bi se našla u neugodnom položaju. Tek tada je došlo do četničkog juriša, oni su konačno razbijeni: pobjegao je nemački bataljon sa milicijom i ne sačekavši odlučan sudar. Tomanović se u gonjenju našao vrlo brzo na Gobelinskom potoku — do Bulatovića. O tim »žestokim« borbama govore i izveštaji neprijatelja.

Među ubijenim nađen je i nekakav crnogorski četnički komandant, Nikola Bajović. Kod njega su nađena i dragocena pisma o neprijateljskim snagama i daljim namerama. Tomanović je, kao i uvek, sjajno izvršio zadatak. Time su stvoreni bitni uslovi za odlučan manevar i dejstvo glavne brigade, u bok osnovnih snaga grupe »Anaker«.

Pristižu podaci o prisustvu jačih nemačkih snaga na Kvoku i Trešnjevici. Kvok je ključ situacije. Njega se obavezno treba dokopati. Tamo valja usmeriti osnovne snage. Slobodna su svega tri bataljona, pošto Tomanović mora još uvek ostati da nam čuva levi bok i leđa. Računamo da stvorimo nadmoć ne samo gušćim grupisanjem na odsudnim pravcima, već isto tako i brzinom akcije, potpunim iznenađenjem i odlučnošću juriša i gonjenja.

Naređeno je da se sva tri bataljona razviju u bombaške grupe. Prvi nalet mora uspeti. Zato se mora izvršiti silovito i jednovremeno, da bi u isto vreme imao svugde efekta. Bombi ima dovoljno. Kod nekih pune torbe, zaplenjenih od »Murde«.

Noć 8/9. marta je mračna. To je za nas povoljno, inače, ovaj sneg nas demaskira.

Borcima je objašnjena situacija i važnost zadatka. Objasnjeno im je da neprijatelj sigurno zna da je Druga divizija već otpočela forsiranje Neretve, kao i da su u ovu zonu vremenski mogle stići naše glavne snage od Prozora. Zato je i udar morao biti silovit, da bi odrazio baš takvu snagu. Posle juriša, u toku noći goniti neprijatelja u stopu i to što drskije do Neretve i Konjica.

Devetog marta u 1 čas, na vrlo širokom frontu Kvok — Trešnjevica zaplamsale su u isti tren stotine, pa nove stotine eksplozije bombi, praćene samo kratkim rafalima i silovitim jurišima. Valjda je to bio najtačnije ostvaren čas napada brigade, u minut. Izgledalo je da Kvok gori. Na njemu bleska i vri od eksplozija, kao u vulkanu. Odjekivala je sva Bitovnja. Čuveni bombaši: Rifa Frenjo, Cimba, Laća, Meha, Mladen i Omer, Miloš Jagodić, Zoro Kelava, Mišo Popović, Zara, Vuko Torović, Veljko Ivković, i s njima stotine drugih, nosili su ovoga puta pune torbice bombi, trošeći ih sada nemilice. Zaista je teško izdržati takav noćni udar.

Borba se naglo stišala. Grupa »Anaker«, razvučena na frontu od 20 km, od Ivan Sedla do Ostrošca, uz to pritešnjena Neretvom i našim dubokim i odlučnim obilaznim napadom, nije izdržala. Po čukama je palo pedesetak Nemaca, a desni bok grupe »Anaker« već je bio nepovratno razbucan. O daljem otporu više se ne može govoriti. Savladan je u prvom naletu — onako kako je od brigade zahtevano. Zajahan na leđa i drsko i silovito gonjen prema Lisičićima i preko Križa i Ugošćaka Konjicu, neprijatelj je »do dvadeset časova istog dana u paničnom bekstvu nateran u Konjic« . . .

*Grupa hercegovačkih partizana za vreme IV ofanzive
februara 1943. god.*

Major Bobijo, oficir za vezu sa nemačkom komandom, piše svojoj višoj komandi oružanih snaga za Sloveniju i Dalmaciju ... »Grupa »Anaker« umakla pred neprijateljem koji vrši protivnapade i povukla se ... Borbena grupa »Anaker« posle žestokih borbi izbegla je nameravani neprijateljski obuhvat sa severo-istoka i brani liniju Ivan Sedlo — Konjic ... Usled slabe sopstvene ubojne snage i mogućnosti da se tamo mogu bolje sprečiti pokušaji neprijateljskih proboja, mere su odobrene ...«

Komandant Treće divizije Pero Četković samo kratko izveštava Vrhovni štab 10. marta. »Neprijatelj bačen u Konjic. Naredio sam Hercegovačkoj brigadi da ide u sastav »desne kolone«, kod Druge divizije, radi razbijanja četnika na levoj obali Neretve kod Borka i Čičeva.«

Energičan i smeo napad Desete brigade i pre svega njegova manevarska uloga u protivudaru Treće divizije i pored krajnje odlučnosti u uspehu Pete brigade na njenom pravcu napada, bio je svakako odlučujući faktor uspelog protivnapada

koji je, obzirom na rezultate i posledice, dobio svakako karakter protivudara. On je svojim ishodom uticao na dalje planove naše vrhovne komande i tok Četvrte protivofanzive.

Vrhovni štab je zaista znalački izabrao pravi moment protivudara sa Trećom divizijom. On je ipak bio u pravu kada je onako odlučno zahtevao od nepotpune Treće divizije da odbaci nadmoćnu grupu »Anaker« u Konjic. Praksa je pokazala da je zadatak bio moguć i realan. Samom štabu divizije takođe valja priznati odlučnu procenu situacije, naročito izbor ideja manevra putem dubokog obilaska, izbor pravca napada, blagovremene pripreme i dovođenje snaga za takav manevar, krajnje racionisanje snagama, blagovremene i dovoljne obrade objekta protivudara, tj. neprijateljskih snaga i, najzad, odlučno i smelo prihvatanje sračunatog rizika.

Uoči trećeg protivudara Pero Četković pišući Vrhovnom štabu o gubicima Treće divizije, između ostalog, javlja:

»Stalnim borbama, slabim odmorom, nedovoljnom ishranom, ljudstvo je sasvim izmoreno, te će kratko vreme fizička snaga popustiti i neće moći izdržati ovakve napore. No, pored svega ovoga, raspoloženje i moral su na zavidnoj visini«.

I nije se prevario. Visoki moral i svest, bolje rukovođenje, heroizam i spremnost na žrtve boraca i starešina revolucionarne vojske, kakva je bila NOV i POJ, nadvladali su prolazne nedaće fizičke prirode. To je bio onaj moralni teg specifične vrednosti na terazijama merenja odnosa snaga, bez čega je inače brojčani odnos izgledao jedan prema pet na sopstvenu štetu.

Zureći se Čičevu i Borcima, pod privremenu komandu Druge divizije, bez odmora popune i predaha, Deseta brigada moraće da prelazi svoju Neretvu i treći put.

Prešavši Neretvu kod Jablanice, Deseta brigada je do konca Četvrte neprijateljske ofanzive vodila još čitav niz žestokih okršaja. Bojevi sa znatno nadmoćnijim snagama četnika: kod Lipete, na Ratkamenu i Bahtijevici, sa Italijanima oko Ruišta, Porima i Prijevorca, zatim u D. Zimljima, predstavljaju značajne pobeđe brigade. Celokupna aktivnost i kretanje Deseće brigade u bici na Neretvi označavaju jedan tegoban, ali pobedonosni borbeni put, na kome su svaki borac i starešina, časno izvršili svoje proleterske dužnosti.

Rade HAMOVIĆ